

Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών του Αιγαίου: Νομικές και γεωπολιτικές προκλήσεις

Εξ' αφορμής της αποστολής συστοιχίας Patriot στο νησί της Καρπάθου η τουρκική κυβέρνηση προέβη σε δηλώσεις εκφράζοντας τη διαφωνία της στην κίνηση της Αθήνας χαρακτηρίζοντάς την ως «άκαιρη, απερίσκεπτη και ατυχής» προφασιζόμενη ως βασικό αιτιολογικό το καθεστώς αποστρατικοποίησης των Ανατολικών νήσων του Αιγαίου και τω Δωδεκανήσων, επιχειρηματολογία παραπλανητική και αληθοφανής όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω. Η παρούσα ανάλυση βασίζεται στη συγκριτική παράθεση των θέσεων Αθήνας και Άγκυρας αναφορικά με το ζήτημα της αποστρατικοποίησης των νησιών πλησίον των Στενών, του Κεντρικού Αιγαίου και των Δωδεκανήσων αξιοποιώντας σε μεγάλο βαθμό τις δύο εκθέσεις του Χουσεΐν Παζαρτί και Κωνσταντίνου Οικονομίδη εμπειρογνομόνων των δύο υπουργιών εξωτερικών.

Θεωρητικό πλαίσιο

Ο θεσμός της αποστρατικοποίησης εφαρμόστηκε εντατικά κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου, αποτελώντας έναν από τους πυλώνες του συλλογικού συστήματος ασφαλείας της Κοινωνίας των Εθνών. Η πρακτική της αποστρατικοποίησης δεν αποτελεί κανόνα Διεθνούς Δικαίου, αλλά απότοκο της πρακτικής των κρατών και της επιθυμίας τους να υπάρξει περιορισμός της κυριαρχίας όσον αφορά τις ένοπλες δυνάμεις και το στρατιωτικό εξοπλισμό και όχι επί του εδάφους, ενώ ο χαρακτήρας του είναι μόνο προσωρινός και όχι μόνιμος. Σημαντικό είναι να επισημανθεί πως η ανωτέρω λογική συνιστά συνηθισμένη πρακτική προηγούμενων εποχών, η οποία δεν μπορεί να ανταποκριθεί στους αντικειμενικούς της σκοπούς εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξης της στρατιωτικής τεχνολογίας καθιστώντας παρωχημένες μεγάλο μέρος των διατάξεών τους (Λιάκουρας, 2014 & Ρούκουνας, 2021).

Η επιβολή του προαναφερθέντος περιορισμού έχει υπάρξει ιστορικά και κατά το παρελθόν στην Ελλάδα. Το έτος 1864 τα Επτάνησα θα ενσωματωθούν στον εθνικό κορμό, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αυστροουγγαρία να ζητούν την εφαρμογή καθεστώτος αποστρατικοποίησης με το αιτιολογικό ότι συνόρευαν σε ένα μεγάλο τμήμα τους με την Υψηλή Πύλη, δηλαδή με το σημερινό Νομό Άρτας, Ιωάννινων και με τμήμα της περιοχής της νότιας

Αλβανίας. Εν τέλει, θα περιοριστεί μόνο στην Κέρκυρα και στους Παξούς ύστερα από διπλωματικές προσπάθειες της Αθήνας, ενώ η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, η δημιουργία της Αλβανίας το 1913 και η προσάρτηση της Ηπείρου κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων θα ανατρέψουν τα δεδομένα (Ρούκουνας, 2021).

Βάσει της βιβλιογραφίας αλλά και της πρακτικής εφαρμογής τέτοιων καθεστώτων προκύπτει πως πρέπει να υφίστανται τρεις προϋποθέσεις, δηλαδή η αρχή της αμοιβαιότητας, της σχετικότητας και τέλος της ελεύθερης βούλησης ώστε να εξασφαλισθεί η βιωσιμότητά του χωρίς να σημαίνει ότι πρέπει να συντρέχουν και οι τρεις σε κάθε περίπτωση. Ειδικότερα, δύναται να χρησιμοποιηθούν στο «οπλοστάσιο» των κρατών κατά την αιτιολόγηση λήξεως της αποστρατικοποίησης. Με τον όρο «αμοιβαιότητα» προβλέπεται η από κοινού εφαρμογή του καθεστώτος της αποστρατικοποίησης στα ενδιαφερόμενα κράτη, επιθυμώντας να αποφευχθεί κάποια μονομερής επιβάρυνση. Η αρχή της «σχετικότητας» σημαίνει πως οι όροι του καθεστώτος διαμορφώνονται ξεχωριστά για κάθε περίπτωση λαμβάνοντας υπόψιν τις τυχόν ιδιαιτερότητες και ανάγκες κάθε γεωγραφικής περιοχής. Τέλος, η αρχή της «ελεύθερης βούλησης» δηλώνει πως το καθεστώς αυτό πρέπει να αποτελεί προϊόν βούλησης των κρατών και όχι επιβολής διά της βίας, εντούτοις η επιλογή τέτοιων πρακτικών γίνεται μεταπολεμικά κυρίως διά της βίας καθιστώντας εύθραυστη την εφαρμογή τους (Ροζάκης, 1988, Λιάκουρας, 2014).

Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών στην είσοδο των Στενών

Η βασική διαφορά για το καθεστώς των ελληνικών νησιών στην είσοδο των Στενών (Λήμνος και Σαμοθράκη) έγκειται στην μη συμφωνία ως προς τις συνθήκες που τα διέπουν. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα ισχυρίζεται πως η Σύμβαση του Μοντρέ διέπει το καθεστώς των νήσων αυτών, σύμβαση η οποία αντικατέστησε την «Σύμβαση της Λωζάνης για τα Στενά», ενώ η Τουρκία απορρίπτει τον ανωτέρω ισχυρισμό επιμένοντας πως το καθεστώς αυτό συνεχίζει να υφίσταται μόνο στα ελληνικά νησιά. Ακόμη, διαφορές υπάρχουν σχετικά με την ερμηνεία του «άρθρου 12 της Συνθήκης της Λωζάνης» καθώς και μία σειρά από άλλα θέματα σχετικά με την ίδια την «Σύμβαση του Μοντρέ».

Στην **Τουρκική επιχειρηματολογία** το καθεστώς της αποστρατικοποίησης βασίζεται στο **άρθρο 12 της «Συνθήκης της Λωζάνης»** και στα **άρθρα 4, 6**

της «Σύμβασης της Λωζάνης για τα Στενά». Στο άρθρο 12 καθορίζεται όχι μόνο η κυριότητα των νήσων στην Ελλάδα αλλά και οι υπάρχοντες σε αυτήν περιορισμοί. Οι περιορισμοί τούτοι θεμελιώνονται στην απόφαση της 13^η Φεβρουαρίου του 1914 προβλέπουσα τη παραχώρηση των κατακτηθέντων περιοχών στην Ελλάδα υπό καθεστώς αποστρατικοποίησης. Έτσι, το **άρθρο 12** θέτει το γενικό κανόνα της αποστρατικοποίησης και το μεν άρθρο 13 το εξειδικεύει σε αυτό της «μερικής» για τα νησιά του κεντρικού Αιγαίου και τα **άρθρα 4,6 της Σύμβασης** σε αυτό της «ολικής, πλήρους» για την Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Ένα από τα σημαντικά σημεία διαφωνίας εντοπίζεται στην **αποδιδόμενη σημασία στον όρο «κυριαρχία»**, ερμηνευμένη από την Άγκυρα αφενός σε κρατική κυριαρχία, σχετιζόμενη αφετέρου με τους υπάρχοντες περιορισμούς. Άλλωστε και ο Λόρδος Curzon υιοθέτησε την λογική αυτή και συνέδεσε το θέμα της κυριαρχίας, της κυριότητας με την αποστρατικοποίηση. (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989) **Στο άρθρο 4, παρ.3 της Σύμβασης** προβλέπεται η ουδετεροποίηση των ευρισκομένων στο Αιγαίο νήσων της Σαμοθράκης, της Λήμνου, της Ίμβρου, της Τενέδου και των Λαγουσών. Στο άρθρο 6 διατυπώνονται λεπτομερώς οι περιορισμοί, έτσι θα απαγορευθεί:

1. η δυνατότητα συγκρότησης στρατιωτικής, ναυτικής και αεροπορικής βάσης
2. η οικοδόμηση οχυρώσεων
3. η εγκατάσταση πυροβολικού
4. η παραμονή στρατιωτικών δυνάμεων, πλην των αναγκαίων διά τη διαφύλαξη της δημόσιας τάξεως
5. η ύπαρξη υποβρύχιων πολεμικών μηχανημάτων, πλην υποβρύχιων σκαφών
6. η συγκέντρωση δυνάμεων εντός των χωρικών υδάτων

Ενώ θα επιτραπεί:

1. η διέλευση του στόλου
2. η είσοδος και η έξοδος στρατιωτικού προσωπικού ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες εκπαίδευσης των στρατευόμενων τοπικών δυνάμεων.

3. η δημιουργία στρατιωτικών εγκαταστάσεων σχετικά με τις επικοινωνίες και την επιτήρηση (Συνθήκη Ειρήνης Λωζάνης, 1923).

Η ελληνική πλευρά όπως είναι λογικό επόμενο διαφωνεί με το θέμα της ερμηνείας του άρθρου 12 , αποδεχόμενη πως το εν λόγω άρθρο προχωράει μόνο στην αποτύπωση της κυριαρχίας της Ελλάδος και δεν εμπεριέχει το ζήτημα της αποστρατικοποίησης, το οποίο ρυθμίζεται σε επιμέρους άρθρα της «Συνθήκης της Λωζάνης» και της «Σύμβασης της Λωζάνης για τα Στενά». **Ο τουρκικός ισχυρισμός περί διπλής αναφοράς** χαρακτηρίζεται ως έωλο επιχείρημα, διότι δεν είναι λογικό να υπάρχουν διπλές ρυθμίσεις για ένα ζήτημα. Παρόλο αυτά, ακόμη και αν γίνει δεκτή αυτή η πρωτοτυπία τότε βάσει των γενικών αρχών του Διεθνούς Δικαίου και εφόσον δεν είναι ταυτόσημες οι ρυθμίσεις τότε **η ειδική υπερέχει της γενικής**. Ιστορικά πάντως, ο ισχυρισμός της Τουρκίας είναι μετέωρος. Φυσικά και η Ελλάδα στην εν λόγω συνδιάσκεψη αποδέχτηκε το καθεστώς της αποστρατικοποίησης **υπό τον όρο της απουσίας επιθετικών ενεργειών προερχόμενων εκ των Μικρασιατικών παραλίων κατά των νησιών της**. (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989) Η πρόταση της Αθήνας θα γίνει δεκτή από τις Μ. Δυνάμεις όχι όμως από την Άγκυρα, έχοντας ως συνέπεια να μην εφαρμοσθεί η πρόβλεψη αυτή αλλά μόνο η απόδοση της κυριαρχίας στην Ελλάδα. Τούτο είναι απολύτως ξεκάθαρο και στη μη πρωτοκόλληση και δημοσίευσή στη συλλογή συνθηκών της ΚΤΕ του αποσπάσματος περί αποστρατικοποίησης αλλά μόνο αυτού σχετικά με την κυριαρχία (Δρακίδης, 1987).

Η τουρκική επιχειρηματολογία επί του συγκεκριμένου ευρύ πεδίου αρθρώνει , επιπλέον, τα επιχειρήματά της σε τρεις κατηγορίες, στην ανάλυση του προοιμίου ,στο περιεχόμενο της Σύμβασης ως προς την ύπαρξη ή μη διάταξης περί αποστρατικοποίησης και στην δήλωση του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών Aras.

Στο **προοίμιο της Συμβάσεως** αναφέρεται ότι: *«Εμφορούμενη υπό της επιθυμίας να ρυθμίσωσι τον διάπλουν και την ναυσιπλοϊαν εν τοις Στενοίς...εις τρόπον ώστε να διαφυλαχθή εν τω πλαισίω της ασφάλειας της Τουρκίας και της ασφάλειας , εν τω Ευξείνω Πόντω, των παροχθίων Κρατών...αποφάσισαν να υποκαταστήσωσι τη παρούσαν Σύμβαση εις την Σύμβασιν την υπογραφείσαν εν Λωζάνη τη 24^η Ιουλίου 1923»* (Σύμβασης περί καθορισμού των Στενών, 1936). Για την Άγκυρα οι στόχοι της Συμβάσεως, όπως αναφέρονται στο

προοίμιο, ήτο διπλοί, αφενός ρύθμιζαν το καθεστώς των Στενών, αφετέρου κατοχύρωναν την ασφάλεια της Τουρκίας κυρίως, καθώς και των παραθαλάσσιων στον Εύξεινο Πόντο κρατών. Επομένως, υπό το φως των δύο αυτών στόχων πρέπει να ερμηνευθεί η απόφαση περί αποκατάστασης της Σύμβασης της Λωζάνης για τα Στενά με τη Σύμβαση του Μοντρέ συμβάλλοντας στο να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η κατάργηση των διατάξεων δεν ισχύει στο σύνολό της, ει μη μόνον στις σχετικές αποκλειστικά με τα Στενά περιοχές. Άλλωστε, η στρατικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης θα έθετε εν αμφιβόλω την ασφάλεια της γείτονος χώρας, ερχόμενη σε σύγκρουση με έναν από τους σκοπούς της Σύμβασης. Την ίδια στιγμή, θα θεωρήσει πως η θέση της Ελλάδας σχετικά με την πλήρη κατάργηση της Σύμβασης της Λωζάνης βασίζεται κυρίως στην **δήλωση του Έλληνα εκπροσώπου Νικολάου Πολίτη** και ουχί στην ερμηνεία όλων των κρατών. Επιπλέον, υποστηρίζεται πως η κινητήριος δύναμη που προκάλεσε τη Διάσκεψη οφείλεται στις ανησυχίες της Τουρκίας για την αδυναμία εκπλήρωσης των υποχρεώσεων των εγγυητριών δυνάμεων των Στενών σε περίπτωση εκδήλωσης επιθετικής ενέργειας σε βάρος της. Το αίσθημα του φόβου και η προσπάθεια προστασίας της εθνικής ακεραιότητας της, την οδηγούν στο να εκκινήσει διάλογο διά την αναθεώρηση του καθεστώτος έχοντας τη σύμφωνη γνώμη της Μεγάλης Βρετανίας και της Ε.Σ.Σ.Δ. οι οποίες θα υιοθετήσουν την τουρκική λογική. Τούτο θα αποτυπωθεί ξεκάθαρα και από τον Τούρκο εκπρόσωπο Menemencioglu δηλώνοντας πως η χώρα του προσέρχεται για συγκεκριμένους λόγους στη διάσκεψη ζητώντας την στρατικοποίηση των Στενών. Υπέρ των επιχειρημάτων της Άγκυρας φέρεται να κινείται η **δήλωση του Γενικού Γραμματέα του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών Ευάγγελου Μαυρουδή** δηλώνοντας σε ελληνική εφημερίδα πως το ζήτημα των (ελληνικών) νησιών δεν σχετίζεται με την εν λόγω διάσκεψη. Ταυτόχρονα ισχυρίζεται πως σε όλη τη Σύμβαση **ρητή αναφορά περί στρατικοποίησης υπάρχει μόνο στο Πρωτόκολλο και αφορά αποκλειστικά την ίδια**, δίδοντας τη δυνατότητα για άμεση στρατικοποίηση πριν την ολοκλήρωση της διαδικασίας επικύρωσης από τα συμβαλλόμενα μέρη. (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989)

Πεδίο έντονης αντιπαράθεσης έχουν αποτελέσει **οι δηλώσεις του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών Aras**, πραγματοποιούμενες την ημέρα

επικύρωσης της Σύμβασης στη Τουρκική Εθνοσυνέλευση την 31^η Ιανουαρίου. Σύμφωνα με τον ίδιον:

«οι διατάξεις που αναφέρονται στα νησιά Λήμνος και Σαμοθράκη τα οποία ήταν αποστρατικοποιημένα με βάση τις σχετικές διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης σημαίνουν ότι καταργούνται από τη Συνθήκη του Μοντρέ. Με την ευκαιρία αυτή φαίνεται ακόμη μία φορά ένα από τα χαρακτηριστικά της νέας Τουρκίας να ευχόμαστε για τους φίλους αυτό που ευχόμαστε και για εμάς και να μην ευχόμαστε για τους φίλους μας αυτό που εμείς θεωρούμε άδικο» (Ροζάκης, 1988, σ. 435).

Η Τουρκία θεωρεί πως **το προαναφερθέν απόσπασμα της ομιλίας δεν συνιστά επίσημη ερμηνεία της συνθήκης**, δε δηλώνει με κανένα τρόπο πως η Διάσκεψη υιοθέτησε την άποψη αυτή, άλλωστε δεν πρόκειται για ερμηνεία αλλά για μία ευχή, μία διπλωματική κίνηση καλής θέλησης στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής φιλίας. Αυτό αποδεικνύεται από τη λέξη «σημαίνουν» η οποία δηλώνει ευχή, δηλαδή από τη στιγμή που η Τουρκία κατάφερε να επιτύχει τον στόχο της, αυτό επιθυμεί και για τα υπόλοιπα κράτη, έτσι έχουμε να κάνουμε με μία ξεκάθαρα πολιτική δήλωση. (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989)

Στον αντίποδα, η Αθήνα συμφωνεί ότι εντός του κειμένου δεν υπάρχει καμία διάταξη που να καταργεί το επιβληθέν υπό της Σύμβασης της Λωζάνης καθεστώς αποστρατικοποίησης, παρόλο αυτά **η βούληση των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν η πλήρης κατάργηση της**, αποτυπωμένη τόσο στο προοίμιο της Σύμβασης, στις προπαρασκευαστικές διεργασίες αλλά και στη στάση που τήρησαν στα αμέσως της υπογραφής της σύμβασης χρόνια (Παπαφλωράτος, 2022). Αρχικά, στο προοίμιο αναγράφεται ρητά η φράση *«αποφάσισαν να υποκαταστήσωσι τη παρούσαν Σύμβαση εις την Σύμβασιν την υπογραφείσαν εν Λωζάνη τη 24η Ιουλίου 1923»*, κατάργηση η οποία συμπαρασύρει την λήξη όχι μόνο του καθεστώτος που ίσχυε στην τουρκική πλευρά αλλά και στην ελληνική (Σύμβασης περί καθορισμού των Στενών, 1936). Σε αντίθετη περίπτωση. έπρεπε να υπάρχει κάποιου είδους εξαίρεση για τα ελληνικά νησιά. **Εκ διαμέτρου αντίθετη ερμηνεία επικρατεί και στους κύριους στόχους που ήλθε να εκπληρώσει η εν λόγω σύμβαση**, με την Ελλάδα να απορρίπτει τους τουρκικούς ισχυρισμούς και να θέτει ως βασικό στόχο την **διασφάλιση της διεθνούς ναυσιπλοΐας** και όχι τη **προστασία της Τουρκίας και των παρακειμένων κρατών**.

Σημαντικό κεκτημένο της Αθήνας αποτελεί **ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε η Σύμβαση** από τα δύο μέρη σύμφωνα με το άρθρο 31 της Σύμβασης για το Δίκαιο των Συνθηκών. Αμφότεροι θα προβούν στη στρατικοποίηση των περιοχών τους με την Ελλάδα να αποστέλλει οδηγίες το ίδιο έτος στη Γαλλία, στην Ιταλία και στη Μεγάλη Βρετανία σχετικά με τη στρατικοποίηση της Λήμνου δίχως να σημειώνεται κάποια αντίρρηση ή επιφύλαξη ενώ λίγους μήνες μετά εκδίδει Βασιλικό Διάταγμα (3/4/1936) σχετικά με τα μέτρα ασφαλείας στις οχυρωμένες περιοχές αναφέροντας μεταξύ των άλλων την Λήμνο (Δρακίδης, 1987). Ως προς τις δηλώσεις του τούρκου υπουργού εξωτερικών, η πραγματικότητα δεν προσετερίζεται την λογική της Άγκυρας διότι πραγματοποιήθηκαν εντός της τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, από τον αρμόδιο υπουργό την ημέρα κύρωσης της Σύμβασης και ενδύονται οι δηλώσεις του ρόλο επίσημης και όχι προσωπικής τοποθέτησης . Οι δηλώσεις δεν ήταν τυχαίες, συνιστούν συνέχεια των ελληνοτουρκικών επαφών πριν την συνδιάσκεψη στις οποίες είχε αποδεχτεί ότι η στρατικοποίηση των Στενών και των νησιών θα επηρέαζε προς την ίδια κατεύθυνση την Λήμνο και στη Σαμοθράκη , επιβεβαιώνοντας **την επιστολή του Τούρκου πρέσβη Εσρέφ προς τον Μεταξά, η οποία αναφέρει την σύμφωνη γνώμη της Άγκυρας στον από κοινού εξοπλισμού των Στενών και των δύο ελληνικών νησιών** (Παπαφλωράτος, 2022).

Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών του Κεντρικού Αιγαίου και των Δωδεκανήσων

Η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της περίπτωσης των νήσων πλησίον των Στενών με τα νησιά του κεντρικού Αιγαίου και των Δωδεκανήσων έγκειται όχι στο εάν το επιβληθέν καθεστώς αποστρατικοποίησης αντικαταστάθηκε με μία νέα σύμβαση , αλλά στην **αμφισβήτηση των ελληνικών επιχειρημάτων για την στρατικοποίησή τους**. Όπως είναι γνωστό από τη προηγούμενη ενότητα η Τουρκία συνδέει το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών του κεντρικού Αιγαίου (Μυτιλήνη, Χίος, Σάμος, Ικαρία) με το άρθρο 12 και 13 της Συνθήκης της Λωζάνης του 1923, ενώ η Αθήνα μόνο με το άρθρο 13. Σύμφωνα με το άρθρο 13 προβλέπεται η απαγόρευση:

1. δημιουργίας ναυτικής βάσεως
2. ανέγερσης οχυρωματικών έργων
3. υπερπήσεων της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας επί των εδαφών της ακτής της Ανατολίας
4. υπερπήσεων της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας εις τα ανωτέρω τέσσερα ελληνικά νησιά

Ενώ θα επιτραπεί:

1. Η ύπαρξη στρατιωτικών δυνάμεων σε αριθμό αντίστοιχο των στρατιωτικών υπηρεσιών καθώς και δυνάμεων αστυνομίας και χωροφυλακής σε αριθμό ανάλογο προς τις αντίστοιχες στην ελληνική επικράτεια (Συνθήκη Ειρήνης Λωζάνης, 1923).

Επομένως, πρόκειται για την επιβολή ενός ήπιου καθεστώσ αποστρατικοποίησης εν σχέσει με το αντίστοιχο που επιβλήθηκε στη Λήμνο και στη Σαμοθράκη.

Σύμφωνα με την τουρκική πλευρά, ο κύριος στόχος της αποστρατικοποίησης των ειρημένων νήσων, όπως προκύπτει από την έκθεση της στρατιωτικής υποεπιτροπής, δεν ήταν άλλος από την **διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας έναντι μελλοντικών επιθετικών ενεργειών της Ελλάδος**, όπως θα δηλώσει και ο λόρδος Curzon την 31^η Ιανουαρίου του 1923. Στο πλαίσιο της υποεπιτροπής θα εξειδικευθούν τα προβλεπόμενα μέτρα του άρθρου 13 και θα οριστεί ότι το προσωπικό των στρατιωτικών δυνάμεων θα προέρχεται αυστηρώς από τους γηγενείς των νησιών, οι οποίοι δεν θα μπορούν να διεκπεραιώνουν στρατιωτικές υπηρεσίες πέραν της θητείας τους (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989).

Η περίπτωση των Δωδεκανήσων παρουσιάζει σημαντικές διαφορές ως προς τον τρόπο ενσωμάτωσής τους στον ελληνικό κορμό μέσω της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων κατά το 1946. Η Ιταλία εκχωρεί **«εν πλήρει κυριαρχία»** στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα καθώς και τις παρακείμενες νησίδες βάσει **του άρθρου 14**. Ωστόσο, η εκχώρηση αυτή θα συνοδευτεί από το καθεστώς πλήρους αποστρατικοποίησης, έπειτα από παρέμβαση της Σοβιετικής πλευράς και αποδοχή από τους συγκροτούντες την Συνδιάσκεψη. Το καθεστώς της αποστρατικοποίησης θα επιβληθεί για τρεις κύριους λόγους. Πρώτον, ήταν συνηθισμένη πρακτική τέτοιων εφαρμογών σε περιοχές έντονων ανταγωνισμών μεταξύ κρατών ώστε να μειωθούν/αποτραπούν μελλοντικές

εντάσεις. Δεύτερον, θα υιοθετηθεί προκειμένου να κάμψει τις ανησυχίες της Άγκυρας σχετικά με την εκδήλωση επιθετικής ενέργειας εις βάρος της. Τρίτον, οι κραταιές δυνάμεις ήταν σύμφωνες προς αυτό μίας και τα Δωδεκάνησα βρίσκονται σε μία κρίσιμη περιοχή για την ναυτιλία και το θαλάσσιο εμπόριο, ενώ δεν είχε κριθεί ακόμη ο «νικητής» στον Ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο, καθιστώντας το σενάριο ύπαρξης στρατιωτικών βάσεων σε αυτά, δυσμενές τόσο για το δυτικό όσο και για το ανατολικό στρατόπεδο (Σβολόπουλος, 2008, Πολίτης, 2012). Σημαντικό γεγονός για την ανάλυση του θέματός μας αποτελούν οι αιτιάσεις της Σοβιετικής Ένωσης προς την Ελλάδα κατά την δύση της δεκαετίας του 1940 σχετικά με την αμερικανική παρουσία του 6^{ου} στόλου στα Δωδεκάνησα, με τον τότε **υπουργό εξωτερικών Μάρσαλ να αναφέρει μεταξύ άλλων το δικαίωμα της Αθήνας να διασφαλίζει την εδαφική της ακεραιότητα μέσω της χρήσης στρατιωτικών εγκαταστάσεων** (Πολίτης, 2012).

Η αποστρατικοποίηση θα αποτυπωθεί στο **άρθρο 14 παρ.2 της Συνθήκης και στο παράρτημα 15** προκειμένου να ερμηνευθεί ο όρος περεταίρω οδηγώντας στην απαγόρευση:

1. χρήσης οποιασδήποτε στρατιωτικής, ναυτικής, αεροπορικής βάσης εγκατάστασης στρατιωτικής, ναυτικής, αεροπορικής δύναμης
2. δημιουργίας οχυρωματικών έργων
3. ύπαρξης τεχνιτών στρατιωτικών, ναυτικών, αεροπορικών εμποδίων
4. κατασκευής πολεμικού υλικού
5. στρατιωτικής εκπαίδευσης

Ταυτόχρονα θα επιτραπεί

1. η ύπαρξη δυνάμεων εσωτερικής ασφαλείας σε αριθμό ανάλογο με εκείνο περιοχών της επικράτειας (Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και της Ιταλίας, 1947).

Η Άγκυρα κατά την πάγια τακτική της **θα ερμηνεύσει τον στόχο του άρθρου 14 υπό την οπτική της προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας της, στηρίζοντας την θέση αυτή στις δηλώσεις του αντιπροσώπου των ΗΠΑ Byrnes** επισημαίνοντας ότι η ένταξη των Δωδεκανήσων στο καθεστώς της αποστρατικοποίησης εκπορεύεται από το πνεύμα της Συνθήκης της Λωζάνης και πως τέλος κατοχυρώνεται η ασφάλεια της Τουρκίας (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989).

Σύμφωνα με την Ελληνική πλευρά, η στρατικοποίηση των νήσων του κεντρικού Αιγαίου και των Δωδεκανήσων αρχίζει το 1974 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Στην φαρέτρα των επιχειρημάτων συγκαταλέγονται αφενός **το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας**, αφετέρου το ότι η Συνθήκη των Παρισίων είναι για τη Τουρκία **res inter alios acta**.

Αρχικά, πρέπει να επισημανθεί ότι καθεστώς της αποστρατικοποίησης δύναται να λειτουργήσει **εντός ενός αυστηρού πλαισίου ειρήνης ή εάν ευρίσκεται υπό διεθνείς εγγυήσεις τρίτων δυνάμεων**. Στην περίπτωση που μας απασχολεί (νησιά κεντρικού Αιγαίου και Δωδεκάνησα) δεν υπήρχε κάτι τέτοιο. Το κλίμα συνεργασίας, η λεγόμενη ελληνοτουρκική φιλία που θεμελιώθηκε το 1930 με τις συμφωνίες Βενιζέλου- Κεμάλ δεν υφίστανται πλέον, ιδίως μετά το 1974, την τουρκική εισβολή στην μεγαλόνησο και την αναθεωρητική, επεκτατική εξωτερική πολιτική της Άγκυρας εις βάρος της Ελλάδας, κλιμακούμενης έντασης από την δεκαετία του 1970 έως και σήμερα. Αφ' ης στιγμής της απουσίας των αναγκαίων προϋποθέσεων και υπό το φως της ιστορικής εξέλιξης των ελληνοτουρκικών σχέσεων συντελείται η λεγόμενη «θεμελιώδη αλλαγή συνθηκών» σύμφωνα με **το άρθρο 62 της Σύμβασης της Βιέννης** για το Δίκαιο των Συνθηκών. Κάτω από τις ζοφερές συνθήκες της προσπάθειας διασάλευσης του status quo η Ελλάδα δύναται να κληθεί σε χρόνο μελλοντικό να προβεί στην άσκηση του εκπορευόμενου από **το άρθρο 51 του Καταστατικού Χάρτου του ΟΗΕ** το δικαίωμα της «Νόμιμης Άμυνας», ένας κανόνας jus cogens, δηλαδή αυξημένης ισχύος που υπερέχει όλων των άλλων διεθνών κανόνων. Στον πυρήνα της ελληνικής λογικής δεν ευρίσκεται το δικαίωμα αυτό καθ' αυτό, αλλά η δυνατότητα λήψης και εφαρμογής όλων των αναγκαίων προληπτικών μέτρων τα οποία θα επιτρέψουν την άσκηση του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας και κατ' επέκταση της προάσπισης της εδαφικής ακεραιότητας. Δεν προβαίνει στην άσκηση του δικαιώματος αλλά θέτει τις βάσεις για την μελλοντική του, εάν χρειαστεί, ουσιαστική χρήση του. Η γειτνίαση των ελληνικών νήσων με τα τουρκικά παράλια, η ύπαρξη της στρατιάς του Αιγαίου (Ege Ordusu), έχουσα σημαντικές αποβατικές δυνάμεις, η διεξαγωγή της στρατιωτικής άσκησης «Εφες» με σενάριο την απόβαση σε νησιά, η παρουσία σημαντικών αεροπορικών βάσεων κοντά στα παράλια, η παραβίαση του εθνικού εναέριου χώρου, οι συχνές απειλές τούρκων αξιωματούχων κατά της Αθήνας εντείνουν τις προσπάθειες της Ελλάδας για

λήψη όλων των αναγκαίων προληπτικών μέτρων, διότι σε αντίθετη περίπτωση τυχόν αποστρατικοποίηση θα αφαιρούσε επί της ουσίας τη δυνατότητα επαρκούς προάσπισης της εδαφικής ακεραιότητας των νησιών (Δρακίδης, 1987, Παπαφλωράτος, 2022). Ακόμη και να θεωρηθεί έκνομη η ελληνική ενέργεια μπορεί να δικαιολογηθεί σύμφωνα με τη **θεωρία των αντιποίνων** στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου. Απέναντι στην τουρκική παράνομη ,βάσει του καταστατικού χάρτη του ΟΗΕ, απειλή χρήση βίας η Αθήνα απαντά με την λήψη των απαραίτητων αμυντικών μέτρων, διαμορφώνοντας μία κατάσταση σύγκρουσης δύο έκνομων ενεργειών. Ωστόσο, η υποτιθέμενη παρανομία της Ελλάδα συνιστά απάντηση έναντι στην τουρκική που προηγείται χρονικά (Οικονομίδης, 1999).

Τελευταίο επιχείρημα έναντι στις τουρκικές θέσεις αποτελεί ο **ισχυρισμός περί δημιουργίας αντικειμενικού καθεστώτος**. Στο συγκεκριμένο σκεπτικό δεν λαμβάνεται υπόψιν το ότι η Συνθήκη των Παρισίων είναι «inter alios acta» διά την Άγκυρα, αλλά δύο άλλα άρθρα της Σύμβασης για το Δίκαιο των Συνθηκών, τα άρθρα 34 και 36. Σύμφωνα με **το άρθρο 34**: « *Μία συνθήκης δεν δημιουργεί υποχρεώσεις ή δικαιώματα για ένα τρίτο κράτος χωρίς τη συναίνεσή του*» ενώ **το άρθρο 36** αναγράφει ότι: «*Ένα δικαίωμα γεννιέται για ένα κράτος...αν τα Μέρη στη συνθήκη αυτή θέλουν με τη διάταξη αυτή να το χορηγήσουν.. Η συναίνεση τεκμαίρεται εφόσον δεν υπάρχει αντίθετη ένδειξη, εκτός αν η συνθήκη ορίζει αλλιώς*». (Νόμος 1981/1991, άρθρα 34,36) Σε κανένα σημείο στη Συνθήκη ή στις προπαρασκευαστικές διαδικασίες δεν αποτυπώνεται η βούληση των μελών να παραχωρήσουν κάποιο δικαίωμα ή το καθεστώς της αποστρατικοποίησης υπέρ της Τουρκίας. Αντιθέτως, στο **άρθρο 89 της Συνθήκης** ορίζεται πως δεν θα αναγνωριστεί κανένα δικαίωμα ή ωφέλεια σε μη αναγραφόμενο στο προοίμιο της Συνθήκης κράτος, συνεπώς η Τουρκία εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία. Επιπλέον θα ήταν καλό να ληφθεί υπόψιν πως σε περιπτώσεις αμφιβολιών επί διατάξεων σχετιζόμενων με τον περιορισμό της ελευθερίας ή της κυριαρχίας των κρατών η ερμηνεία τους πραγματοποιείται υπέρ του μέλους της συνθήκης και όχι υπέρ τρίτων (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989). Η τουρκική πλευρά προκειμένου να υποστηρίξει την θέση της, ότι δηλαδή η αποστρατικοποίηση σχετιζόταν με την εθνική της ασφάλεια επιχειρεί να αντικρούσει τον ισχυρισμό περί νόμιμης άμυνας και να ενισχύσει την πεποίθησή της περί δημιουργίας αντικειμενικού καθεστώτος. Ως

προς το τελευταίο ζήτημα η Άγκυρα μέσω της επίκλησης μίας σειράς από συγγραφείς οικοδομεί τη θέση περί δημιουργίας «αντικειμενικού καθεστώτος» το οποίο αποτελεί μία από τις περιπτώσεις εξαίρεσης του άρθρου 34 της Σύμβασης της Βιέννης και ισχύει *erga omnes*. Με άλλα λόγια ακόμη και αν η Τουρκία δεν είναι μέλος της Συνθήκης των Παρισίων έχει το δικαίωμα να ζητήσει από την Αθήνα να τηρήσει την σχετική αυτή πρόβλεψη (Παζαρτζί & Οικονομίδης, 1989).

Προοπτικές στο ζήτημα της αποστρατικοποίησης των νησιών του Αιγαίου

Οι προοπτικές στο εν λόγω ζήτημα είναι δύο, αφενός η διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης, αφετέρου η αμοιβαία υποχώρηση. Η πρώτη λύση βασίζεται στην λογική της αποτροπής και της συγκέντρωσης μεγάλου όγκου στρατιωτικών δυνάμεων και εξοπλισμού, αυξάνοντας σημαντικά όμως την επικινδυνότητα. Η κατάσταση αυτή λειτουργεί την ίδια στιγμή αναλγητικά όσον αφορά τους φόβους των δύο χωρών. Από την μία η Άγκυρα διακατέχεται από το σύνδρομο των Σεβρών αλλά και ενθυμείται την ελληνοτουρκική σύγκρουση των ετών 1919-1922, από την άλλη η Αθήνα αποτρέπει οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια από τη γείτονα χώρα μία αντίληψη στηριγμένη τόσο στο πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, όσο και στις συχνές τουρκικές επιθετικές δηλώσεις. Η δεύτερη λύση κινείται στη λογική των αμοιβαίων υποχωρήσεων μεταφραζόμενη για την μεν Ελλάδα στην εφαρμογή ενός καθεστώτος μερικής αποστρατικοποίησης των προαναφερθέντων στη παρούσα ανά νήσων εκτός της Λήμνου και της Σαμοθράκης, ενώ η Τουρκία θα προχωρούσε στην κατάργηση της Στρατιάς του Αιγαίου και στην μεταφορά του αποβατικού της στόλου από τα παράλια της Μ. Ασίας υπό την εφαρμογή μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης και συμφωνίας για την εμβάθυνση των διακρατικών σχέσεων (Ηρακλείδης, 2020).

Η Άγκυρα θέτει μετά επιτάσεως το εν λόγω θέμα για έξι κυρίως λόγους:

1. Πρώτον, το σενάριο του πολέμου υφίσταται ως μία ενδεχόμενη προοπτική, έτσι η εφαρμογή του καθεστώτος της αποστρατικοποίησης θα διευκολύνει τις όποιες επιθετικές ενέργειες ενώ μπορεί παράλληλα να λειτουργήσει ως μοχλός πίεσης προς την Αθήνα.

2. Δεύτερον, το θέμα της αποστρατικοποίησης έχει ισχυρότερες νομικές βάσεις σε σχέση με άλλα επιχειρήματα, συνεπώς μπορεί να τύχει καλύτερης διευθέτησης.
3. Τρίτον, εργαλειοποιεί το εν λόγω ζήτημα και σε συνδυασμό με τις διαφωνίες της σχετικά με τη συμπερίληψη συγκεκριμένων περιοχών του Αιγαίου σε ασκήσεις του NATO ενισχύει τη πάγια θέση της αναφορικά με το χαρακτηρισμό του Αιγαίου ως θάλασσα ειδικών συνθηκών.
4. Τέταρτον, ο εξοπλισμός των νησιών δημιουργεί το «δίλημμα ασφαλείας».
5. Πέμπτον, μία από τις πάγιες επιδιώξεις της Άγκυρας αποτελεί η αναθεώρηση του status quo στην περιοχή του Αιγαίου, με το ζήτημα της αποστρατικοποίησης να λειτουργεί ως μέσο προώθησης.
6. Έκτον, επιχειρείται μία προσπάθεια να χαρακτηριστεί η Ελλάδα ως το κράτος που παρανομεί, που δεν συμβιβάζεται με τις διεθνείς συνθήκες, στοχεύοντας στην μείωση της υποστήριξης της Αθήνας από τη διεθνή κοινότητα (Ροζάκης, 1988, Συρίγος, 2020).

Για την Ελλάδα η σοβαρότητα του ζητήματος και η πιθανότητα μη θετικής έκβασης/απόφασης ενός διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου όσον αφορά την αποστρατικοποίηση των ανατολικών νησιών του Αιγαίου την οδήγησε τον Ιανουάριο του 1994 να εξαιρέσει μία σειρά θεμάτων από την αρμοδιότητα του. Ειδικότερα ο τότε υπουργός εξωτερικών Κάρολος Παπούλιας σε δήλωση του προς τον γενικό γραμματέα του ΟΗΕ θα αναφέρει μεταξύ άλλων ότι : « Η ελληνική κυβέρνηση εξαιρεί από την αρμοδιότητα του δικαστηρίου οποιαδήποτε διαφορά συνδέεται με στρατιωτικά μέτρα αμυντικού χαρακτήρα που έχουν ληφθεί από την Ελλάδα για λόγους εθνικής άμυνας» (Συρίγος, 2020, σ. 436). Τέλος, κρίσιμες για την παρούσα εργασία θεωρούνται οι απόψεις του κ. Ροζάκη, ο οποίος υποστηρίζει ότι εκ φύσεως το καθεστώς αποστρατικοποίησης έχει προσωρινό χαρακτήρα και υφίσταται για το αναγκαίο χρονικό διάστημα αποκατάστασης των σχέσεων των εμπόλεμων μερών. Επιπλέον επισημαίνει πως η Αθήνα και η Άγκυρα έχουν διέλθει από περιόδους φιλίας και καλών σχέσεων με το καθεστώς τούτο να μην έχει τροποποιηθεί ή αλλάξει, λειτουργώντας περιοριστικά όσον αφορά την ανάπτυξη στρατιωτικών δυνάμεων της Ελλάδας. Ακόμη τονίζει ότι η ελληνοτουρκική κρίση του 2020 δεν συνιστά επιχείρημα υπέρ της διατήρησης του καθεστώτος μίας και σε

προγενέστερά χρονικά διαστήματα υπήρχε ένα κλίμα συνεργασίας και καλής γειτονίας σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των δύο πλευρών(Ροζάκης, 2021).

Συμπεράσματα

Έχοντας παρουσιάσει τις βασικές απόψεις/θέσεις των δύο πλευρών γίνεται απολύτως κατανοητή η λογική των επιχειρημάτων τους διευκολύνοντάς όλους μας στο να κατανοήσουμε το ιστορικό, νομικό και πολιτικό υπόβαθρο των θέσεων Αθήνας και Άγκυρας. Η Τουρκία τις τελευταίες δεκαετίες θέτει επιμελώς το ζήτημα της μη συμμόρφωσης της Ελλάδας προς τις απορρέουσες από την Συνθήκη της Λωζάνης , την Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων υποχρεώσεις της. Οι λόγοι για του οποίους το πράττει πολλοί. Αναμφίβολα η μελέτη του Χουσεΐν Παζαρτί φωτίζει τις τουρκικές θέσεις, επιτρέποντας να τις κατανοήσουμε σε μεγάλο βαθμό. Οι θέσεις της Ελλάδας όπως αναλύθηκαν βάσει της μελέτης του Κωνσταντίνου Οικονομίδη αλλά και των πονημάτων Ελλήνων ειδικών επί αυτών των ζητημάτων συνέβαλαν στο να προσεγγίσουμε σε βάθος τα επιχειρήματα της Αθήνας, την λογική αλλά και τις βάσεις εντός των οποίων βασίζονται. Το συμπέρασμα στο οποίο μπορούμε να καταλήξουμε είναι πως η Ελλάδα έχει ισχυρά επιχειρήματα όσον αφορά τη στρατικοποίηση των νησιών έναντι των Στενών καθώς και των Δωδεκανήσων. Δεν κατατάσσω στην ανωτέρω κατηγορία τα νησιά του Κεντρικού Αιγαίου διότι η στρατικοποίηση τους εκπορεύεται όχι από το άρθρο 51 αυτό καθ' αυτό αλλά από την λογική της λήψης όλων των αναγκαίων μέτρων , τα οποία θα διασφαλίσουν επί της ουσίας την ουσιαστική εφαρμογή των προνοιών του άρθρου 51 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ. Άποψη η οποία είναι ισχυρή αλλά μπορεί να αμφισβητηθεί ευκολότερα ενδεχομένως από τις άλλες δύο κατηγορίες νησιών. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η διατήρηση ενός τέτοιου καθεστώτος, αρμόδιο για την διατήρηση της ειρήνης με όρους του 1923 προφανώς και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, στην αλματώδη ανάπτυξη της στρατιωτικής τεχνολογίας. Οποιαδήποτε πρόταση για αναθεώρηση της Συνθήκης της Λωζάνης έχει απορριφθεί από την Αθήνα , πρόταση λογική μίας και η γείτονος χώρα θα θέσει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων την δική της ατζέντα διεκδικήσεων. Σίγουρο είναι ότι όταν και αν λυθεί το ζήτημα διευθέτησης της υφαλοκρηπίδας

και του εύρους της Αιγιαλίτιδας ζώνης το ζήτημα θα τεθεί σε άλλη βάση και ενδεχομένως θα υποβαθμιστεί. Άλλωστε είναι γνωστή η πάγια τουρκική τακτική περί τοποθέτησης πολλών ζητημάτων στο δημόσιο διάλογο και η αναθεωρητική εν γένει πολιτική της. Όμως, μέχρι να έλθει η ώρα εκείνη η ενίσχυση της στρατιωτικής παρουσίας στα συνορεύοντα με τη Τουρκία νησιά, καθίσταται καίριας σημασίας ανάγκη που βλέπουμε να βρίσκει ευήκοα ώτα στις πρόσφατες αλλαγές του υπουργείου εθνικής άμυνας ιδίως ως προς την συγκρότηση της «ασπίδας του Αχιλλέα», την προμήθεια νέων φρεγατών, αεροσκαφών και στρατιωτικού εξοπλισμού, την παραγωγή «drones» κινήσεις οι οποίες όχι μόνο ενισχύουν την αποτρεπτική ισχύ των νησιών του Αιγαίου αλλά και της χώρας εν μέσω γεωπολιτικών ανακατατάξεων. Προφανώς το κενό που πρέπει να καλυφθεί παραμένει μεγάλο αναφορικά με τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και με την αναβάθμιση του πλαισίου λειτουργίας των στελεχών και των οπλιτών θητείας αλλά οι παραπάνω αποφάσεις κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

Ηρακλείδης, Α. (2020). Αιγαίο και ανατολική Μεσόγειος: 50+1 όψεις των ελληνοτουρκικών διενέξεων. Αθήνα: Θεμέλιο.

Οικονομίδης, Κ. (1993). Θέματα διεθνούς δικαίου και Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής(2η έκδοση). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Λιάκουρας, Π. (2014). Η αποστρατικοποίηση με την Συνθήκη της Λωζάνης: όψεις ασφάλειας και εξελίξεις. Στο Φ. Παζαρτζή & Κ. Αντωνόπουλο(Επιμ.), 90 χρόνια από την Συνθήκη της Λωζάνης: Η λειτουργία της Συνθήκης υπό ο φως των εξελίξεων μετά το 1923 (σ.151-186). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Παπαφλωράτος, Ι. (2022). Το νομικό καθεστώς των νήσων του Αιγαίου: Οι απόψεις της Τουρκίας, οι θέσεις της Ελλάδας και τα ισχύοντα βάσεις του Διεθνούς Δικαίου. (2^η έκδοση). Αθήνα: Σάκκουλας

Πολίτης, Σ. (2018). Η Αποστρατικοποίηση των νησιών του Αιγαίου και το σύγχρονο διεθνές δίκαιο. Στο Σ. Περράκης & Γ. Τσάλτας (Επιμ.), Ανιχνεύοντας το γαλάζιο του Αιγαίου και της Μεσογείου. Εφαρμογές Διεθνούς Δικαίου και

Διεθνούς Πολιτικής 20 χρόνια μετά τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης Δικαίου Θαλάσσης (σ.369-381). Αθήνα: Ι. Σιδέρης

Ροζάκης, Χ. (1988). Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και τα διεθνή θεσμικά ζητήματα. Στο Ελληνοτουρκικές σχέσεις(σ.269-492). Αθήνα: Γνώση.

Ροζάκης, Χ. (2021). Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Δίκαιο της Θάλασσας. Αθήνα: Πόλις

Ρούκουνας,Ε.(2021). Διεθνές δημόσιο δίκαιο(4^η έκδοση). Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.

Συρίγος, Α.(2020). Ελληνοτουρκικές σχέσεις.(4^η έκδοση). Αθήνα: Πατάκη.

Σβολόπουλος, Κ. (2008). Η Ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981(8^η έκδοση, Τόμος Β') Αθήνα: Εστία.

Νομοθεσία

Νόμος 1981/1991, άρθρα 34 ,36, Κύρωση Σύμβασης Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών μεταξύ των Κρατών και Διεθνών Οργανισμών ή μεταξύ Διεθνών Οργανισμών.(ΦΕΚ187/Α/9-12-1991).Ανακτήθηκε από:<https://www.e-nomothesia.gr/diethneis-sunthekes/nomos-1981-1991-phek-187a-9-12-1991.html>

Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης. (1923)Ανακτήθηκε από <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/DOD/011-057.pdf>

Σύμβασης περί καθορισμού των Στενών.(1936)Ανακτήθηκε από: <https://geetha.mil.gr/diethni-thesmika-keimena/>

Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και της Ιταλίας. (1947) Ανακτήθηκε από: <https://geetha.mil.gr/diethni-thesmika-keimena/>

